

УДК 811.161.'82.03

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-30-34

ЛИТВИН Ірина Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ORCID 0000-0003-2276-9796

e-mail: orinija@rambler.ru

МЕТАФОРА В ОРИГІНАЛІ ТА ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ Ю. ВИННИЧУКА «ТАНГО СМЕРТІ»

Статтю присвячено проблемі перекладу метафори як компонента ідіостилю автора оригінального художнього твору.

Порівнюються типології прийомів перекладу метафори в перекладознавстві Я. Рецкера, П. Ньюмарка, В. Комісарова, О. Швейцера, О. Селіванової, з акцентом на основних параметрах класифікацій.

Проаналізовано прийоми передачі метафор у російському перекладі роману сучасного українського письменника Ю. Винничука «Танго смерті». Перекладачка Н. Фоміна добирає прямі повні відповідники до метафори оригіналу або вдається до трансформацій: метафоризації, деметафоризації, трансметафоризації, заміни компонента донорської сфери, що допомагає як зберегти образність оригіналу в перекладі, так і втримати баланс денотативної, конотативної та прагматичної інформації текстів оригіналу та перекладу.

***Ключові слова:** метафора, метафоризація, деметафоризація, реметафоризація, трансметафоризація, перекладацька трансформація, ідіостиль.*

Постановка проблеми. Метафора – багатогранне явище: як знаряддя поповнення знакових ресурсів мови притаманна не тільки художнім текстам, а й повсякденній мові й мисленню людини [1, с. 387]; як елемент ідіостилю автора художнього тексту виконує образотворчу й естетичну функцію. За допомогою метафори передається як денотативна (асоціативно-метафорична) інформація, так і конотативна (фігурально-стилістична) інформація в художньому тексті [2, с. 66]. Зважаючи на важливість передачі метафори в перекладі у перекладознавстві існує значна кількість класифікацій прийомів її передачі (Я. Рецкера, П. Ньюмарка, В. Комісарова, О. Швейцера, Т. Казакової, О. Селіванової та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Я. Рецкер, ґрунтуючись на теорії мовних відповідників, виокремлює такі відповідники метафори першоджерела в перекладі: **еквівалентні** відповідники, за умови існування в мові перекладу регулярних відповідників для оригінальної метафори, такі еквіваленти зазвичай зафіксовано в словниках; **варіативні** відповідники, за умови існування в мові перекладу декількох варіантів метафоричного вираження; **трансформації**, за яких замінюється (модифікується чи трансформується) метафора оригіналу; **кальки** – відновлення повного аналога метафори оригіналу в перекладі [3, с. 111]. Більшість перекладознавців акцентують на відтворенні метафоричного образу оригіналу художнього тексту в перекладі, адже «сама в образі сконцентрована смислова й естетична інформація художнього тексту» [4, с. 10]. а художній переклад є «процес, в якому перекладний твір зберігає ідейно-образну структуру оригіналу і функціонує як його семантико-стилістична паралель» [5, с. 183]. Значення образної складової у процесі перекладу відзначає Ребрій [6, с. 189]. Чітка класифікація прийомів перекладу, акцентом якої є відтворення образу конвенційних метафор, належить В. Комісарову: переклад, що ґрунтується на тому самому образі (broken English – ламана англійська); переклад, що ґрунтується на іншому схожому образі (a ray of hope – проблиск надії); дослівний переклад метафори (as black as sin – чорний, як гріх); неметафоричне пояснення (as large as life – у натуральну величину) [7, с. 70]. Детальна класифікація англійського практика та теоретика

перекладу П. Ньюмарка також ґрунтована на збереженні / заміні / утраті метафоричного образу оригіналу: збереження образу у мові перекладу; заміна образу мови джерела образом мови перекладу; відтворення метафори за допомогою образного порівняння зі збереженням образу; переклад метафори за допомогою образного порівняння з тлумаченням значення; відтворення семантики метафори описово; вилучення метафори, якщо вона є надлишковою; збереження метафори з конкретизацією значення з метою підсилити образ [8, с. 87–91].

О. Швейцер, відзначаючи умовність терміна трансформація стосовно перекладу, зауважує, що фактично йдеться про певні відносини між вихідними та кінцевими формами, то метафоричні трансформації перекладознавець диференціює на: метафоризацію – заміну неметафоричного вираження метафоричним, реметафоризацію – заміну однієї метафори іншою, деметафоризацію – метафоричне вираження в початковому тексті замінюється неметафоричним в кінцевому [9, с. 138–139].

У когнітивній семантиці концептуальна метафора розглядається американськими лінгвістами Дж. Лакоффом і М. Джонсоном як розуміння однієї концептуальної сфери в термінах іншої [1, с. 387]. Представники когнітивної лінгвістики виокремлюють дві сфери метафори: донорську (джерела, source domain) і реціпієнтну (мішені, target domain) (Е. Кіттай, А. Лерер, Б. Рудзка-Остін, Л. Ліпка, С. Глаксберг, Т. Грейді, К. Рахіліна, О. Селіванова, А. Ченкі та ін). Пор.: *волк* (дон.), *воет* – *ветер* (рец.) *воет*; *людина* (дон.) *іде*, *зупиняється*, *спішить*, *відстає* – *годинник* (рец.) *іде*, *зупиняється*, *спішить*, *відстає*. Ураховуючи відносини між вихідними та кінцевими формами та спираючись на когнітивний підхід до пояснення метафори, О. Селіванова метафоричні трансформації, які вважає синонімічними замінами здебільшого контекстуального типу, ділить на деметафоризацію – заміну метафоричного значення слова оригіналу неметафоричним відповідником в перекладі, метафоризацію – заміну прямого значення метафоричним синонімом, трансметафоризацію – заміну донорської зони концептуальних метафор-відповідників, а також заміну компонента донорської сфери за умови її збереження в перекладі [10, с. 463].

На нашу думку, розглянуті класифікації не суперечать одна одній, а ґрунтуються на різних параметрах, можуть слугувати для глибшого розуміння механізму перекладу метафори.

Мета нашої розвідки: спираючись на представлені класифікації проаналізувати основні прийоми передачі метафор у російському перекладі роману сучасного українського письменника Ю. Винничука «Танго смерті».

Виклад основного матеріалу. Ю. Винничук у романі «Танго смерті» не так часто звертається до метафори, проте метафори у цьому творі «нестерті», часто трапляються цікаві контекстуальні, а також оригінальні авторські. У перекладі роману Ю. Винничука Н. Фоміній, перекладачці твору, доволі часто вдається відтворити метафору оригіналу, повністю зберегти ідіостиль автора першотвору, відтворивши метафоричний образ: *... одні джерела породжували інші джерела, а ті – ще інші, і так без кінця, змушуючи його блукати в лабіринтах версій та робити висновки частенько навпомацки... // ... одні источники порождали другие, а те – третьи, и так без конца, заставляя его блуждать в лабиринтах версий и делать выводы зачастую на ощупь ...* Оригінальне переплетіння метафори з іншими засобами, що урізноманітнює, увиразнює стилістику роману, також збережено в його російському перекладі: *Перший келих знімав цілоденну напругу, другий – вивільняв думки, зривав з них усі кайдани, і тоді перо його починало літати по паперу, мов навіжене // Первый бокал снимал дневное напряжение, второй – высвобождал мысли, срывал с них все путы, и тогда перо его начинало летать по бумаге, как безумное* (метафоричний образ підсилюється порівнянням *мов навіжене // как безумное*). Цікаве авторське поєднання метонімії, метафори із зевгмою в першоджерелі передано в перекладі незмінним: *... а підвіконня розквітали матіолами, настурціями і лінивими котами, що грілися на сонці... // ... а подоконники расцветали маттиолами, настурциями и ленивыми котами, греющимися на солнышке...*

У перекладі роману Ю. Винничука перекладачці Н. Фоміній доволі часто доводиться застосовувати метафоричні трансформації, адже мовні картини світу навіть слов'янських народів не співпадають. Так, використано деметафоризацію: *А відтак вибухнула ще одна сенсація //*

А потім *случилась* ще одна сенсація. Метафору оригіналу *вибухнула сенсація* перекладачка замінює словом з прямим значенням *случилась сенсація*, втративши метафоричний образ оригіналу *сенсація – вибух* (пор.: *вибухнути* – перен. значення: «Раптово виникати, починатися з великою силою») та пряме значення: «Розриватися з дуже сильним звуком і великою руйнівною силою (про вибухові речовини, спеціальні снаряди)» [11, т. 1, с. 358].

... *набирав повну ложку рідкого майового меду і тонюсінким струмочком дзюркотів на поверхню каші...* // ... *набирал полную ложку жидкого майского меда и тоненькой струйкой выливал на поверхность каши...* У перекладі втрачено порівняння, що створює зоровий та звуковий образ струмочком дзюркотів (дзюркотіти – «витіканням утворювати монотонні булькотливі звуки, шум. Текти, витікати струмком, потоком» [11, т. 2, с. 268]). На нашу думку, заміна *струйкой выливал* (залишено тільки зоровий образ, замінивши струмок на струйку) цілком вдала і виправдана (бо ж мед ніяк не міг дзюркотіти). Заміну метафоричного значення на неметафоричне застосовано й в наступних фрагментах перекладу: ... *то відразу все влягалось* // ... *как сразу все утихомиривались*. Влягтися – «перен. Слабшати, зникати (про рух), затихати (про звуки) [11, т. 10, с. 433]. *Руся взяла його за руку і повела сходами нагору, в якийсь сліпий коридор* // *Руся взяла его за руку и повела наверх, в какой-то тупиковый коридорчик*. Метафору *сліпий коридор* (знак концепту – ЛЮДИНА) перекладено неметафорою *тупиковый коридорчик*. Також спостерігається експресивна конотативна трансформація *коридор* // *коридорчик* (перекладачка додає суб'єктивну оцінку за допомогою суфікса -чик).

Компенсуючи втрати образності, Н. Фоміна застосовує заміну неметафори метафорою – метафоризацію: *Искорки перебігають по спалених документах і щезають* // *Искорки пробегают по сожженным документам и тают*. Для позначення концепту ВОГОНЬ Ю. Винничук використовує дієслово *щезати* в прямому значенні – «зникати» [11, т. 11, с. 579], перекладачка застосовує знак концепту ЛІД/СНІГ – метафоричне дієслово *таять* – «перен. Исчезать, постепенно сокращаясь, прекращаясь» [12, с. 579]. Метафору оригіналу *іскорки пробігають*, донорська сферою якої слугує концепт ЛЮДИНА, повністю відтворено в перекладі.

Муха відразу потрапляла в поле її зору і на гумовий клапот хляпавки // *Муха тут же попадала в поле ее зрения на резиновый язык хлопнушки*. У цьому фрагменті перекладу іменник *язык* (знак концепту ЛЮДИНА) вжито у переносному значенні для позначення концепту АРТЕФАКТ.

У перекладі також трапляється трансметафоризація – заміна донорської сфери метафори [10, с. 463], що пояснюється відсутністю метафори з таким самим образом в мові перекладу: *Він дуже скоро зрозумів, що так можна пробамкати усе життя* // *Он очень скоро понял, что так можно всю жизнь проворонить*. Донорською концептосферою метафори в оригіналі є ДЗВІН (бамкати – «гудіти, дзвеніти від ударів (про дзвін)» [11, т. 1, с. 99]), а в російському перекладі – ПТАХ («проворонить – «пропустить, прозевать, оказавшись невнимательным, ротозеем, рохлей» [12]). *Дурна рутинна праця у школі гнітила його і вимучувала ...* // *Тупая рутинная работа в школе угнетала и изнуряла его...* Донорську сферу метафори оригіналу ЛЮДИНА замінено донорською сферою АРТЕФАКТ в перекладі. «Зруйнувавши метафоричне підґрунтя оригіналу, перекладач мусить переорієнтувати читача на іншу донорську сферу і тим самим зберегти загальне метафоричне тло фрагмента», – зауважує О. Селіванова [10, с. 463].

Для створення метафори авторами оригіналу та перекладу використано різні знаки концепту ЛЮДИНА, що пояснюється специфікою вживання слів і їхньою сполучуваністю в мовах оригіналу та перекладу: *Під вікнами розкинулися квітники, серед яких гордо тримали варту соняхи, мальви і жоржини* // *Под окнами раскинулись цветники, на которых гордо несли стражу подсолнухи, мальвы и георгины*.

Інший знак донорської сфери АРТЕФАКТ допомагає перекладачці створити вдалий метафоричний образ в перекладі: ... *всі, хто займався цією темою, мали справу не з повною панорамою тодішнього літературного життя, а лише з уламками...* // ... *все, кто занимался этой темой, имели дело не с полной панорамой литературной жизни тех времен, а только с обрывками...* Пор.: *уламок* – «відбитий, відламаний шматок чого-небудь або

частина чогось розбитого, поламаного, зруйнованого; 2. Перен. Залишок чого-небудь віджилого, зниклого або знищеного» [11, т. 10, с. 427] // **обрывок** – «Оторванный кусок чего-либо (газеты, бумаги, верёвки, нитки)» [12].

Стилістично маркований відповідник дібрано в перекладі до стилістично забарвленої оригінальної метафори: ... *то відразу все вляглося, і тихенько всі вишивалися* // ... *как сразу все утихомиривались и тихонько сматывались*. Вишиватися – «фамільярне. Спішно залишати місце свого перебування; тікати» [11, т. 10, с. 540] // *сматываются* – «собраться, свитися посредством мотания, наматывания. Перен. Исчезнуть, уйти (прост. вульг.). Из выражения *смотать удочки*» [12].

У наступному фрагменті перекладачка зберігає метафору (і метафоричний образ, і донорську концептосферу), проте втрачає її стилістичне забарвлення: *Спогади щоразу, коли вона заходжувався коло варення, вигулькували в її пам'яті* // *Воспоминания всякий раз, когда она хлопотала возле варенья, всплывали в ее памяти*. Розмовному **вигулькувати** – «розм. Виринати з води» [11, т.1, с. 381] (див. синонімічний ряд: *віплисти, впливти, вплинути, сплисті, спливті, сплінути, вінирнути, віринутти, зрінути, віпірнути, віпурнути*), перекладач добирає стилістично нейтральний відповідник.

Оригінальні авторські метафори з доменом НЕМОВЛЯ перекладено метафорами з іншою донорською сферою або ж іншим компонентом тієї ж сфери: ... *я чую цей щебет, ці ніжні переливи звуків, ці лагідні, пеленаючі слівця* ... //... *я слышу это щебетание, эти нежные переливы звуков, эти ласковые обволакивающие словечки*... Пеленати – «Загортати в пелюшки» [11, т. 6, с. 113] // *обволакивать* – «Окутывать, облекать, затягивать со всех сторон, покрывать собою (о чем-л. стелющемся)» [12].

... *будиночки були сповиті дрімотою і диким виноградом*... // ... *домишки были окутаны дремотой и диким виноградом*... Сповивати – «Загортати в пелюшки (звичайно немовля)» [11, т.9, с. 548] // *окутывать* – «Кутая, обернуть. Окутать ноги пледом. 2. перен. Обволочь, плотно окружить, охватить. Туман окутал рощу» [12].

Висновки та перспективи дослідження. У перекладі роману Ю. Винничука «Танго смерті» перекладачка Н. Фоміна досить вдало перекладає метафори – важливий елемент ідіостилію автора оригіналу. У залежності від контексту, мовної традиції, норм вживання та сполучуваності лексем тощо або ж повністю відтворює метафору, або ж вдається до різних трансформацій: метафоризації, деметафоризації, трансметафоризації, заміни компонента донорської сфери, які допомагають як зберегти образність оригіналу в перекладі, так і втримати баланс денотативної, конотативної та прагматичної інформації текстів оригіналу і перекладу. **Перспективними** є дослідження когнітивного механізму перекладу різних типів концептуальної метафори.

Список використаної літератури

1. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, которими мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–416.
2. Литвин І. М. Перекладознавство. Навчальний посібник / І. М. Литвин. – Вид. 4-те, допов. – Черкаси : Вид. Ю. А. Чабаненко, 2016. – 218 с.
3. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Межд. отношения, 2004. – 216 с.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Флинта, 2019. – 316 с.
5. Коптілов В. Першотвір і переклад (Роздуми і спостереження) / В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1972. – 215 с.
6. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі / О. В. Ребрій. – Харків : Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) текста (на английском материале) / В. Н. Комиссаров. – М. : МГУ, 1981. – 112 с.
8. Newmark P. About Translation / Peter Newmark. – Clevedon (England) : Philadelphia Multilingual Matters, 1991. – 184 p.
9. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
10. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
11. Словник української мови. В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
12. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «ИТИ технология», 2007. – 944 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ozhegov.info/slovar/>
13. Селіванова О. О. Проблема значення в мовознавстві / О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси, 2018. – № 2. – С. 3–10.

14. Селиванова Е. А. Стратегии и тактики переводчика в диалогической модели вторичной коммуникации / Е. А. Селиванова // Вісник Харківського національного університету. Серія романо-германська філологія. Проблеми перекладу та іншомовної комунікації. – Харків : Константа, 2004. – № 611. – С. 3–7.
15. Селиванова Е. А. Стратегическая программа перевода в аспекте диалогичности / Е. А. Селиванова // Реальность, язык и сознание: Межвуз. сб. науч. тр. / Отв. ред. Т. А. Фесенко. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2005. – С. 85–90.

References

1. Lakoff Dzh., Dzhonson M. (1990). *Metaphors We Live*. Metaphor theory. Moscow : Progress (in Russ.)
2. Lytvyn I. M. (2016). *Translation Studies*. Cherkasy : Yu. Chabanenko (in Ukr.)
3. Retsker Ya. Y. (2004). *Theory and Translation Practice*. Moscow : International Relationships (in Russ.)
4. Kukhareno V. A. (2019). *Text Interpretation*. Moscow : Flinta (in Russ.)
5. Коптилов В. (1972). *Original Text and its Translation*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)
6. Ребрій О. В. (2012). *Modern Concepts of Creativity in Translation*. Kharkiv (in Ukr.)
7. Комиссаров В. Н. (1981). *Theory of Translation (linguistic aspects) of the Text (in English material)*. Moscow : MGU (in Russ.)
8. Newmark, P. (1991). *About Translation*. Clevedon (England): Philadelphia Multilingual Matters
9. Schweitzer A. D. (1988). *Translation Theory. Status, Problems, Aspects*. Moscow : Science (in Russ.)
10. Selivanova O. O. (2012). *World of Consciousness in Language*. Cherkasy : Yu. Chabanenko (in Ukr.)
11. Ozhehov S. Y., Shvedova N. Yu. (2007). *Dictionary of the Russian Language*. Moscow (in Russ.)
12. *Ukrainian Language Dictionary*. V 11 t. (1970–1980). Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
13. Selivanova, O. O. (2018). Problems of meaning in linguistics. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of the University of Cherkasy)*, 2, 3–11. doi: 10.31651/2076-5770-2018-2 (in Ukr.)
14. Selivanova, E. A. (2004). Translator strategies and tactics in the dialogic model of secondary communication. *Bulletin of Kharkiv National University. Series roman-german philology. Problems of translation and foreign language communication (Visnyk Kharkivsk'oho natsional'noho universytetu. Seriya romano-hermans'ka filolohiya. Problemy perekladu ta inshomovnoyi komunikatsiyi)*. 611, 3–7. (in Russ.)
15. Selivanova, E. A. (2005). Strategic translation program in the aspect of dialogue. *Reality, language and consciousness*. Tambov: TSU publishing house. 85–90. (in Russ.)

LYTVYN Iryna Mykolai'vna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Translation Theory and Practice The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy
e-mail: orinija@rambler.ru

METAPHOR IN THE ORIGINAL TEXT AND THE TRANSLATION OF THE NOVEL «TANGO OF DEATH» BY YURIY VYNNYCHUK

Abstract. Introduction. *The article deals with the problem of translation of metaphor as a component of writer's individual style.*

Purpose. *The main ways of conveying metaphor described in Theory of Translation are researched. The using of metaphors in the Russian translation of the novel «Tango of Death» by modern Ukrainian writer Yuriy Vynnychuk is analyzed. Metaphor is determined as the most productive and creative way of language enrichment, when the signs of one conceptual domain are used in terms of another, which is similar to it in some way.*

Results. *The translator N. Fomina translates metaphors successfully, this is really important because metaphors are the essential component of writer's individual style. N. Fomina preserves original metaphors by means of finding equivalent in the target language or using different transformations: metaphorization, demetaphorization, transmetaphorization, replacement of component of donor domain.*

Originality. *The typologies of methods which show how to translate metaphors in Theory of Translation of Y. Retsker, P. Newmark, V. Komisarov, O. Schweitzer and O. Selivanova are characterized. The main features of these classifications are highlighted. We consider that these classifications don't contradict each other, but they have different foundation and complement each other, that is why they can serve for better understanding of cognitive mechanism of metaphor translation.*

Conclusion. *All these translation methods help to preserve imagery of the original text in its translation and keep balance of denotative, connotative and pragmatic information in the original text and its translation. The research of cognitive mechanism in translation of different types of conceptual metaphors is considered significant for the follow-up analysis.*

Key words: *metaphor, metaphorization, demetaphorization, remetaphorization, transmetaphorization, transformation, individual style.*

Надійшла до редакції 18.01.19

Прийнято до друку 22.01.19